MAGYARÖRMÉNY
TUDÁSTÁR

Jelen dokumentumot a **Magyarörmény Tudástár** ingyenes digitális könyvtárból töltöttek le. A pontos felhasználási jogokat kérjük nézze meg a honlapon!

www.MagyarormenyTudastar.hu

Merza Gyula

Az örmény betelepülés története Magyarországon

Megjelent az Erdélyi Örmény Gyökerek Füzetek 1999/24., 1999/25., 1999/26 számában 1999 februári, márciusi, áprilisi számában, átvéve az "Arménia" 1913-as évfolyamából.

Mintegy 15 ezerre tehető a magyar földön szétszórtan élő, de különösen Erdélyben a 4 örmény egyházközség területén tömörült örmények létszáma, kik keleti arctípusukon és különösen nemzeti konyhájukon kívül hagyományaikat - főként egyházi téren és némely családi szokások keretén belül - még ma is kegyelettel megőrizték. S noha a róm. kath. egyház kebelében élnek, ősi örmény szertartásuk alapján magukat megkülönböztetésül *örmény-katholikusoknak* vallják. Különben ezt az elnevezést az egyházjog terminológiája is elfogadta.

Történeti okiratok igazolják, hogy már az Árpád-házbeli királyok alatt laktak örmények Magyarországon, miről pl. az esztergomi, talmácsi stb. egykori örmény telepek tanúskodnak.

Azonban beigazolt tény, hogy az Erdélybe szakadt örmények a keresztes hadjáratokat támogató és így a pogányság fékevesztett gyűlöletét kihívó, tekintélyes és vagyonos örmény nemesség ivadékai. Ugyanis az egymillió lakosságú, ezeregy tornyú Áni székesfővárosnak a XIII. évszázadban szeldzsuk-törökök és tatárok által történt feldúlása után, és Nagy Örményországban az önálló nemzeti királyság megdőltével az örmény családok színe java előbb a zsarnoki rémuralom, később az iszonyú földrengések okozta sanyarúság elől, mint a keresztény vallás menekültjei, a Kaukázus bércein át ezrével kibujdostak. A szamosújvári "Örmény Múzeum" valóságos kincstára azoknak a megőrizett kódexeknek és ereklyéknek, amelyek részint az őshazának, részint a vándorlás különböző határállomásainak a legbeszédesebb dokumentumai. És ha a heraldika ismer úgynevezett "beszélő" címereket, akkor a genealógiában is találkozunk "beszélő" családnevekkel. A kivándorolt és végre Erdélyben letelepült örmények előkelő származását - keleti szokás szerint - azok családnevei is bizonyítják, u.m. *Ámira* (emír), *Áján* (helytartó), *Ákontz* (dárdavető), *Ászlán* (oroszlán), *Ázbej* (lovag), *Ávák* (főnök), *Ávedik* (hírnök), *Csáusz* (csapatvezető), *Drágomán* (tolmács), *Dániel* (igazbíró), *Dsigár* (katona), *Eránosz* (főúr), *Gárábed* (elöljáró), *Gorove* (hős), *Mélik* (fejedelem), *Máli* (kincs), *Merza* (herceg), *Nuricsán* (nagyúr), *Sáhin* (kormányzó), *Voith* (községbíró) stb.

Az apáról fiúra szállott hagyomány szerint egyik átalvetőben a sárágános és imakönyvekkel, másikban a megmenthető családi drágaságokkal előbb Észak-Kaukázusban és Krimiában, majd Lengyelországban állítólag negyvenezer örmény család telepedett le, melyeknek egy raja Bukovina és Moldova felé is vonulván, a XVII. évszázad közepén Oláhországban kiütött vallási üldöztetések miatt ismét hazát cserélni volt kénytelen. Tehát részint a háborús viszonyoktól zaklatva, részint pedig ősi hitük védelmében vándorútra kelve, mindenütt virágzó telepeket hagytak hátra; csak Moldovában 7 várost alapítottak, s oly tekintélyre tettek szert, hogy annak az országnak maguk közül fejedelmet is adtak. Azonban a kitört üldöztetések elől 1654-ben *Ázbej* testvérek *és Kándra* Márton vezetésével a határszéli székely havasok rengetegeiben kerestek menedéket és tömegesebben Gyergyószentmiklóson telepedtek le, hol *a Hércz* vezetéknevű *Ázbej* és *Vártig* első telepesek neveit őrizte meg a néphagyomány.

Ámde a menekültek nagy része birtokainak visszaszerzése reményében lassanként visszatért Moldovába és csupán néhány család maradt a bevándorlókból Erdélyben, nevezetesen Ebesfalván (a mai Erzsébetvároson), hol akkor szintén csak fatemplomban volt nekik szabad ősi hitük szerint imádni az Istent; a kőből épült úgynevezett ó-templomot ugyanott, mely ma már nem létezik, 1725-ben szentelték fel. A gyergyószentmiklósi bérbevett kőkápolna 1717-ben jutott végleg az ottani örmények használatába.

Az erzsébetvárosi örmény anyakönyvben foglaltakból is kiviláglik, hogy 1658-ban az ottani örménységnek Ohánnesz és Emánuel személyében már két lelkésze volt.

Az akkori hiteles följegyzések szerint *a Chárib, Csiki, Diráczu, Eránosz, Ergán, Iszáj, Izsák, Kándra, Kátenszusz és Szolimán* nevű örmény családokról történik említés. Azonban miként ismeretes, a tömeges betelepülés 1672-ben történt, midőn *Tánel* (Dániel) világi főnökük és *Zilifdár-Oglu Minász* püspökük vezérlete alatt 3 évi habozás után háromezer schizmátikus (eutychiámus hitelveket valló) örmény család lépett véglegesen I. Apafi Mihály meghívására Erdély földjére.

Eleinte Erzsébetvároson, Gyergyó-szentmiklóson, Görgényszentimrén, Felfaluban, Besztercén, Gyulafehérvárott, Bátoson, Kantán, Csíksomlyón, Petelén és másutt telepedtek meg, ősi szertartásuk számára elnyerve a szabad vallásgyakorlatot.

Apafi fejedelmet az örmények betelepítésével a török háborúk alatt pangásnak indult ipar és kereskedelem föllendítésének a szándéka vezette, miért is az örményeket nem késett kiváltságokkal felruházni.

Eközben 1684-ben jött Erdélybe a moldovai születésű, de Rómában tanult, apostoli lelkületű örmény-katholikus pap, bocsánci (botusáni) *dr. Verzár (Verzireszky) alias Verzereszkul Oxendiusz,* ki önfeláldozó kitartással két évi heves küzdelem után az egész magyar-örménységet püspökével együtt a katholikus egyház kebelébe térítette. Minász halála után a pápai szék *Verzárt* fáradozásainak megérdemelt jutalmául örmény püspökké nevezte ki, kinek első apostoli vikáriusi székhelye, híveinek Szamosújvárra történt átköltözéséig, hol elődje is lakott, Besztercén volt.

Ettől az időponttól kezdve az erdélyi örmény telepek története az ő atyai gondos kormányzásával és így az örmény-katholikus egyház történetével kapcsolódik össze. Oxendiusz elsősorban is az ő elszórtan élő híveit igyekezett egy középpontban csoportosítani és így eleinte Görgényt, hol neki is birtoka volt, szemelte ki erre a célra; utóbb azonban az egykori Gerla falu helyét találta alkalmasnak a Martinuzzi-vár tövében.

Innen származik a mai Szamosújvárnak Gyerlá oláh neve, melyet latinul Armenopolisnak, örményül pedig Hájákhágághnak neveztek, mely elnevezések szó szerint örmény várost jelentenek.

I. Lipóttól nyert engedély folytán 1700-ban kezdte meg V*erzár* püspök az örmények anyavárosa alapjának a megvetését. *(Mai román írásmód szerint; Gherla, németül Armenierstadt - a városmagtól északra a Martinuzzi által 1540-ben épített vár - a szerk.* megjegyzése, *1999.)*

Mindenekelőtt magának építtetett házat, mely példát aztán hívei is követték. Természetesen Istenháza építéséről sem feledkeztek meg, és előbb a ma is még fennálló Salamon-templomot 1723-ban a Simay-család emelte, majd aztán 7 évvel később a főtéri székesegyházat építették. Erzsébetvároson is van egy családi templom, melyet a Török család építtetett.

Oxendiusz kezdeményezésére már 1700-ban megalakult az örménység fő foglalkozását alkotó szamosújvári tímár-céh. Királyi kiváltságlevéllel 25 ezer forintért az örmények birtokába jutott a szamosújvári kincstári uradalomnak a vártól délre elterülő része, melyen *Verzár* püspök az új örmény várost alapította. Másfél évtized múlva e helyen már 111 házas telket és 130 tímár mestert írtak össze az új város gyors fejlődésének bizonyságául.

Örmény hívei anyagi és erkölcsi javának előmozdításán fáradozott a lelkes férfiú mindhalálig, ki 25 évi fáradhatatlan tevékenység után 1715-ben, 60 éves korában Bécsben éppen akkor hunyt el váratlanul, midőn az udvarnál, hol nagy kegyben állott, a legfontosabb anyagi ügyek rendezése és utódjának kijelölése céljából az örménység jövőjét és az örmény püspökséget biztosítani igyekezett.

S jóllehet Oxendiusz halála óta a magyar-örmények egyházilag - miután a görgényi püspökválasztó gyűlés Rómára bízta az új örmény püspök kinevezését - ideiglenesen az erdélyi

püspök joghatósága alá kerültek, máig sem szűntek meg sajátrítusú püspöki székük betöltését szorgalmazni.

Városalapító főpásztoruk dicső emlékére pedig, és ezzel a betelepülés megörökítésére az utókor Szamosújvárott szobrot készül állítani.

A csíkszépvizi örmény telep a legújabb keletű valamennyi közt, amennyiben alig 150 éves múltra tekint vissza. Keletkezésének ideje 1768-ra esik, midőn Moldovában az orosz-török háború következtében nagy nyomor ütött ki. Ugyanis akkor mintegy 400 óhitű örmény jött Szépvízre, kik később örmény rítusuk fenntartásával szintén áttértek a katolikus vallásra és a többi örmény kereskedőkkel együtt hasznos polgárai lettek a hazának: csinos templomuk és olvasókörük van.

Az előrelátó *Verzár Oxendiusz* által konszolidált viszonyok folytán általában az egész örménység az erdélyi kereskedelmi forgalomnak kiváló tényezőjévé vált s a XIII. évszázad közepén Szamosújvárt már sok önálló polgár űzte a szarvasmarhával való kereskedésnek s a keletről magával hozott kordován- és szattyán-készítésnek jövedelmező és külföldön keresett iparágát. És amellett, hogy az ország ipara és kereskedelme, egyszóval közgazdasága ezáltal fölvirágzott, ez juttatta nagy vagyonhoz, majd tekintélyes uradalmakhoz a világjáró, szorgalmas családok mai kiváló utódait, u.m. a gr. Karátsonyiakat, br. Dánieleket, Gorovékat, Lukácsokat, Jakabffyakat stb., kik főnemesi, nemesi rangot, magas állami tisztségeket vagy országos tekintélyt élveztek és élveznek részben maiglan is.

A magyar-örmény nemes családok száma meghaladja a 60-at. Már az erdélyi kormányszéknél *Jakabb* Bogdán konziliárius személyében volt az örménység képviselve, ki aztán a "Gubernium" megszűntével az örmény származású főispánok sorát nyitotta meg. Jelenleg pl. az országgyűlés magyar-örmény tagjai a következők: br. *Dániel* Ernő főrend, *Dániel* Pál, dr. I*ssekutz* Győző, *Jakabffy* Elemér, *Jakabffy* Imre államtitkár, gr. *Karátsonyi* Jenő főrend, br. *Lukács* György, *Lukács* László miniszterelnök, *Lengyel* Zoltán, *Mártonffy* Márton, br. *Papp* Géza, *Pattantyus Ábrahám* Dezső, *Urmánczy* Nándor, *Vertán* Endre és *Vertán* Etele képviselők.

A 67-es kiegyezés óta a magyar országgyűlés örmény származású képviselőinek és főrendjeinek száma 10-20 között változik. Egy időben a szabad királyi címet nyert örmény városok, t.i. Szamosújvár és Erzsébetváros két-két követet küldöttek, jelenleg azonban csak egyet-egyet, kik *Jókai Mór* kivételével kezdettől napjainkig mind örmények. A hazai örménységnek, mint kommunitásnak hosszú ideig széleskörű önkormányzata volt: az úgynevezett *örmény kompánia* saját bírájának az elnöklete alatt minden 3 évben a négy örmény telep egyikében (Szamosújvár, Erzsébetváros, Gyergyószentmiklós, Csíkszépviz) összegyűlve foglalkozott a közös természetű egyházi és világi ügyek elintézésével, mint ahogy azt pl. a szászok egyeteme szintén végzi részben napjainkban is, így az örmény kommunitás is felosztotta az évi adót, gondoskodott a püspök eltartásáról, a küldöttségek költségeiről és a szükséghez képest az egész erdélyi örménységre kötelező erejű szabályzatokat dolgozott ki és azok betartását ellenőrizte.

E tekintetben különösen az ünnep- és vasárnapok megtartását előíró és a fényűzést korlátozó rendeleteknek van nagy kultúrtörténeti értéke.

Az örmények említett közös szervezete érintkezett annak idején örmény ügyekben a kormányszékkel, majd az országgyűléssel is, azonban e szerepet később a követküldési jogot nyert Szamosújvár és Erzsébetváros örményekből álló községtanácsai vették át és teljesítik olykor, alkalomadtán jelenleg is. Ámde az örménység ezt az Apafi és I. Lipót kiváltságleveleiben biztosított önkormányzatot sohasem használta ki külön nemzetiségi szervezkedésre, ellenkezőleg, már kezdetben igyekezett a magyar nemzettel érzületben egyesülni.

A változott kedvezőbb körülmények, különösen az örménységnek 1840-ben történt törvényes honfiúsításával, de még inkább 1848 után a kolóniák számos családját

Délmagyarországon birtokszerzésre, aztán Budapesten, hol egy örmény templom kérdése többször fölmerült, az értelmiségi pályára vonzották.

Eközben pedig nagyobb erdélyi városaink (Kolozsvár, Marosvásárhely, Brassó, stb.) kereskedő cégei közt mind több és több örmény névvel találkozunk. Újabban az orvosi és ügyvédi pálya, nemkülönben a gazdálkodás sok örményt foglalkoztat. Sőt, ma már nincs oly kenyérkereseti munka, melynél örményekkel ne találkoznánk.

Egyszóval, az új életviszonyok az örménységet nemcsak nyelvileg, néprajzi és politikai szempontból, de létföltételeiben is átalakították. Az eddig zárt örmény társadalom a magyarsággal egyesült, minek következtében az örmény-magyar házasságok száma rohamosan növekedett. Sőt, egyes örmény családok, mint pl. a bobdai *Gyertyánffy,* a kisterpesti *Markovics,* a lompérdi *Korbuly* családok, főrangú magyar körökkel is rokonságba léptek.

Azonban mindamellett, hogy az 1848-as szabadságharc az örménységet a magyarsággal társadalmilag is egybeforrasztotta, ősi egyházukra mindig féltékenyek voltak az örmények, és éppen azért ma is szívós kitartással törekszik e népfaj az örménykatholikus egyház fennmaradását biztosítani és ezzel a vallás terén utolsó menedékre talált egyetlen ősi, örmény jelleget megmenteni. E tekintetben hű segítőtársai voltak a tudós Mechitárista szerzetesek, kik különösen paphiány esetén a magyar-örmény klérust mindenkor készséggel kiegészítették.

Volt idő, mikor csak Szamosújvárt annyi segédlelkész működött, számszerint kilenc, mint ahány tagból jelenleg áll az egész világi örmény papság együttvéve. A Mechitáristák velencei rendháza Erzsébetvároson már több, mint száz éve fiókzárdát és templomot emelt, hol jelenleg is két szerzetes működik, míg a bécsi rendház Szamosújvárt *a Lukácsi* féle örmény katolikus fiúárvaház felügyeletét 3 tagjával látja el. Ennek fejében a hála mindenkor vezetett magyarhonos örményeket is e kiváló szerzet kebelébe, melynek élén Bécsben ez időszerint is szamosújvári születésű főapát áll.

Ami az örmény nyelvet illeti, azt társalgásul manapság a lelkészeken kívül jóformán csak a legöregebb egyének beszélik, azonban az ősök iránti kegyeletből még egyes intézetekben tanítják, a budapesti egyetemen pedig az örmény nyelv és irodalomnak van docense a kitűnő nyelvtudós, *dr. Patrubán Lukács* személyében.

Nem volna teljes ez az összefoglaló ismertetés, ha meg nem emlékeznénk az újvidéki örmény plébániáról is. Ez úgy keletkezett, hogy 1739-ben a törökök Belgrádot elfoglalván, az onnan kiűzött katolikus családok, kik közt sok örmény is volt, *Erzerumi* Jakab vezetésével a szomszédos magyar területre menekültek. Ez a híveiben azóta megfogyatkozott örmény telep, melynek jelenleg is papja és temploma van, az ötödik Magyarországon. Különösen mint misszióállomásnak azért van jelentősége, mert lelkésze a bécsi Mechitárista rend tagja lévén, Róma felhatalmazásából a romániai, szerbiai és bulgáriai örménykatolikusok vallási szükségleteit is ellátni köteles.

1868. december 1-én tartotta a magyar országgyűlés azt az emlékezetes ülést, melyen Szamosújvár mindkét követének jelentős szerep jutott. Ugyanis *Simay* Gergely, utóbb polgármester, majd törvényszéki elnök indítványára *Gajzágó* Salamon képviselőházi alelnök (később áll. fővámszéki elnök) elnöklete alatt hozta meg a Ház azt az egyhangú határozatot, mely az örmény-katolikus egyház önkormányzati szabadságát és jogegyenlőségét törvénybe iktatta.

S jóllehet néprajzi szempontból folyton halványul a hazai arménizmus, mindazáltal érdemes az örmény sajátságokat még ma is megfigyelni. Ugyanis miként a versszak végén a visszatérő rím, akként tör elő az elmagyarosodott örmény néplélekből is időszakonként az átöröklés (atavizmus) talányszerű törvénye. Hiszen csak így érthető, hogy midőn ez a keleti néptöredék a két aradi vértanúval együtt három tábornokot *(Kiss, Lázár, Czetz)* adott a magyar szabadságharcnak, egy kormányelnököt *(Lukács László)* és négy minisztert *(Gorove, Lukács Béla, br. Dániel, br. Lukács Gy.)* a magyar államnak: ugyanakkor három érseket *(Ákontz-Kövér, Esztergár, Govrik)* adott örmény rítusának is.

S viszont a hazai örmény "náció" kebelében csak úgy születhetett egy *Hallósy* Kornélia, a "magyar csalogány" és egy *Csiky* Gergely, a korszakos magyar drámaíró, ahogy egyidejűleg két rajongólelkű armenista tudós is támadt ugyanonnan, úgymint *Lukácsi* plébános, az örmény püspökség eszméjének lelkes harcosa, és *Szongott* tanár, az "Armenia" folyóirat páratlan buzgalmú megteremtője.

Vagyis mindez legtalálóbb és legrövidebb magyarázatát abban leli, hogy az örmény fajnak hazánkban két, nemzeti védőszentje van, t.i. az államalkotó magyar király, *Szt. István* és az örmény kereszténység apostola, *Világosító Szt. Gergely*. Utóbbinak emlékünnepét, mely pápai rendelet szerint a pünkösd utáni negyedik szombatra esik, a magyarországi örménység is országszerte mindenütt nagy kegyelettel megüli. Ezen évforduló alkalmával a szamosújvári körmeneten kibontják az ősi zászlót és a nép ajkán megcsendülnek a Szt. Gergely-kultusz ezredéves sárágánjai, melyek a keleti egyházi zeneköltészet legremekebb zsoltárai.

Az érzületében és jórészt családneveiben is elmagyarosodott mai örmény nemzedékeknek a hazafiságon és mély vallásosságon kívül szintén kiváló polgári erényei a példás családi élet és a kitartó szorgalom. Hazafias, emberbaráti, kulturális és egyházi célokra pedig az örménységnek számarányát messze túlhaladó áldozatkészsége ismeretes.

Íme, rövid vázlatban ez az örménység 260 éves múltja és jelenlegi helyzete a magyar nemzet védő karjai között a Kárpátok ölén megtalált és forrón szeretett végleges hazájában, hol áldja, vagy verje sors keze, élnie-halnia kell.

*(Az"Arménia" 1913-as évfolyamá*ból)

Merza Gyula

író, armenológus 1861-ben született Kolozsvárott, ugyanitt hunyt el 1943-ban. Kolozsvárott és Bécsben orvosegyetemre járt, de ezt félbehagyva gazdálkodással és turisztikával foglalkozott. Az Erdélyi Kárpát Egyesület egyik szervezője és főpénztárosa volt, a kolozsvári Néprajzi Múzeum igazgatója, az Erdély c. folyóirat szerkesztője. Fontosabb munkái *A hazai örménység jövője* (1896), *Örmény püspök*ség (1896), *Az örmény kereszt* (1902), *Az örmény település története Magyarországon* (1913).